

XX əsrin 90-cı illərində məlum oldu ki, şagirdlərin tərəkürünün inkişaf tempi mövcud təhsil standartlarına, qəbul olunmuş proqramlara, öyrətmə metodikalarına adekvat deyil. Şagirdlərin həddən artıq “ölü” faktlar ilə yüklənməsi onların psixikasında gərginlik yaradır. Bunun da nəticəsində şəxsiyyətin inkişafında ləngimələr baş verir, şagird öz maraq və qabiliyyətini düzgün istiqamətləndirə bilmir, nəticədə passivləşir, məsuliyyət hissi azalır. Kütləvi sovet məktəbinin tipik məhsulu, görkəmli rus alimi V.V.Davidovun qeyd etdiyi kimi, hərətfli, harmonik inkişaf etmiş şəxsiyyət deyil, adi tərəkürün daşıyıcısı, orta səviyyəli, sosiotipik fərd idi.

Totalitar sovet rejimində yenilik kimi təqdir olunan bu ideya Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra öz yerini şəxsiyyətyönlü nəzəriyyələrə verdi. Etiraf etmək lazımdır ki, şəxsiyyətyönlü təhsil məktəbdə həmişə aktual olmuşdur. Sadəcə, son illərdə bu məsələ daha da aktuallaşmışdır. Azərbaycanda milli və ümumbəşəri dəyərlərə, beynəlxalq təcrübəyə və milli-tarixi ənənələrə söykənən təhsil islahatlarının aparılması dönməz xarakter almışdır. Bu tarixi proseslərin uğurlu gətməsi, onun Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsinə xidmətinin ən mühüm şərti və təməl prinsipi həmin tarixi quruculuq işlərini tənzimləyən hüquqi-normativ bazanın və elmi-metodik xidmətin yaradılması hesab edilir. Bu baxımdan “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun (2009), “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın (2013) təsdiqi milli təhsilimizin yeni məzmun və mahiyyətdə qurulmasını, bu sahədə əsaslı islahatların davam etdirilməsi zərurətini doğrultmuşdur. Müstəqil dövlətin əsas dayaqlarından biri milli təhsil quruculuğu, milli dövlət təhsil siyasətinin yeridilməsi sayılır. Təhsildə milli tərəqqiyə, üstün inkişafa nail olmadan millətin, dövlətin real tərəqqisindən, inkişafından danışmaq mümkün deyil. Ona görə də Azərbaycanda maddi kapitalın insan kapitalına çevrilməsi istiqamətində sistemli tədbirlər həyata keçirilir. Sosial-mədəni həyatın yeniləşdirilməsində, cəmiyyətin intellektual-mədəni inkişafında təhsilin müstəsna əhəmiyyəti var. Bu inkişafın isə elmi-pedaqoji proqramı olmalıdır. Azərbaycanda milli və ümumbəşəri dəyərlərin, şəxsiyyətin azad inkişafının, insan hüquqları və azadlıqlarının, sağlamlığın və təhlükəsizliyin, ətraf mühitə və insanlara qayğı və hörmətin, tolerantlıq və dözümlülüğün – humanistliyin prioritet kimi irəli sürülməsi nəticəsində Azərbaycan təhsilində diferensiasiyaya əsaslanan monoqoji mədəniyyətdən fərqli olaraq inteqrasiyaya əsaslanan dialoji mədəniyyətin formalaşdırılması aparıcı mövqə qazandı. Yaddaş məktəbindən tərəkür məktəbinə keçən Azərbaycanda təhsil sisteminin əsasına: ümumi dəyərlər, təhsil prinsiplərinin fəlsəfi əsasları (bərabərlik və azadlıq), təhsil və vicdan azadlığını əks etdirən liberal ideologiya, demokratik cəmiyyətin əsas komponentlərindən olan fasiləsiz təhsil, bərabərlik və məsuliyyətliliyi nəzərdə tutan insan hüquqları qoyuldu. Cəmiyyətin tərəqqisi naminə təhsildə demokratik dəyərlər inkişaf etdirildi, bu isə təlimin fərdiləşdirilməsində, müxtəlif təhsil formalarının seçilməsində, eləcə də yaşlıların təhsilə cəlb edilməsində öz əksi-

ni tapdı. Milli təhsil quruculuğunda yeniləşmə yeni məzmun və struktur dəyişiklikləri ilə nəticələndi. Elə bir təhsil sisteminin formalaşdırılması nəzərdə tutuldu ki, burada hər bir şagird azad və bərabər təhsil ala bilsin, özünü-təhsil, özünüidarə, özünü reallaşdırma yolu ilə potensial imkanlarını üzə çıxartsın, özünü təkmilləşdirsin, təsdiq etsin və həm də başqa adamlarla qarşılıqlı əməkdaşlığa hazır olsun. Bunun üçün, hər şeydən əvvəl, ənənəvi didaktik sistemlərin yeniləşdirilməsinə, müəllim-şagird əməkdaşlığı-

nın yenidən qurulmasına, öyrətmə-öyrənmə prosesində ağırlıq mərkəzinin tədriscən şagirdin üzərinə köçürülməsinə başlandı. Azərbaycan pedaqoji elmində belə bir fikir formalaşdırıldı ki, şagird yalnız ona məxsus olan təbii imkanlara, xüsusiyyətlərə, fərdi qabiliyyətlərə və məqsədlərə malik olan, fəal hərəkət edən subyektdir. O, yaşadığı cəmiyyətin birgəyaşayış qaydalarına riayət edən, milli və bəşəri dəyərləri qoruyub saxlayan, yeni mədəniyyət nümunələri yaradan, müstəqil formalaşan və azad vətəndaşa çevrilən şəxsiyyətdir. Təhsilin vəzifəsi isə böyüyən bu insana həyat şəraitini keçmiş nəsillərdən bir hədiyyə olaraq qəbul etməməyi, onu yaradıcı dəyişməyi, öz həyatını daha yaxşı qurmağı öyrətməkdən ibarət olmalıdır. Təhsil insanın ruhunu qidalandırmalı, onda özünə, öz daxili potensialına və onu yaradan Tanrıya inam hissi yaratmalı, onu özünüdərəkə hazırlamalıdır. Təhsil insanlara istənilən həyat şəraitində düzgün hərəkət etmək qabiliyyəti aşılamalıdır. Mahiyyət etibarilə bu problem yeni yanaşma, yeni pedaqoji tərəkür tələb edir. Pedaqoji prosesin əsasında duran paradixmaları dəyişmək, onu yeni məzmununda qurmaq həyat reallığına çevrilir. Belə olan halda müəllim və şagirdlərin müəyyən qaydada və rejimdə həyata keçirilən birgə fəaliyyətlərinin zahiri ifadəsi olan təlimin təşkili formalarının da məzmunu və xarakteri dəyişir. Sosial səbəblər və didaktik sistemlərin inkişafı ilə əlaqədar olaraq meydana gələn, ciddi reqlamentə, sərt qaydalara əsaslanan standart dərslər tədriscən öz yerini qeyri-standard dərslərə verir.

Humanist pedaqogikanın məqsədi uşağın imkanına inam, onun orijinal təbiətini üzə çıxarmaq, ona bir şəxsiyyət kimi hörmət etmək, yaxşı

əməllərə xidmət etmək, ədalətli olmaq və müasir pedaqoji düşüncə, öz metodları və formaları ilə tarixi, sosial, milli və iqtisadi şəraitdən asılı olaraq yeni pedaqoji sistemlərin meydana gəlməsinə şərait yaratmaqdan ibarətdir. Buna görə də şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün təhsil humanistləşdirilməli, demokratikləşdirilməli, humanitarlaşdırılmalı, təlim inkişafetdirici və tərbiyəedici olmalı, fərdiləşdirilməli və diferensiallaşdırılmalıdır. Fikrimizcə, pedaqoji fəaliyyətin aksioloji xarakteristikası onun humanist mənasını əks etdirir. Təhsilin humanistləşdirilməsi bir tərəfdən müəllim-şagird, şagird-şagird münasibətlərinin humanistləşdirilməsini, digər tərəfdən təlimin və tərbiyənin məzmununun, forma və metodlarının elə qurulmasını nəzərdə tutur ki, bu zaman hər bir şagirdin fərdiyyətinin, idrakının, şəxsiyyətə-

Tarix özünü elə aparır ki, sanki hər dəfə nəşə yeni bir şey danışır, əslində isə o, əvvəldən axıra ayrı-ayrı adlar altında, ayrı-ayrı qabıqlarda eyni hadisədən bəhs edir.

A.Şopenhauer

formalaşan ideoloji ehkamlar pedaqogikanı öz təbii inkişaf axarından çıxarmışdır. Uşaqların anadan bərabər imkanlarla doğulması, təhsil-tərbiyədə bərabər imkanlara malik olması kimi heç bir elmi əsasa söykənməyən fikirlər bu gün özünü doğrultmur. Elm və təcrübə sübut edir ki, təhsil-tərbiyənin köməyi ilə çox şeyi dəyişmək olar, amma insanın təbiətini dəyişmək olmaz. Bu, çox vacib bir amildir. Təhsil-tərbiyə prosesində baş verən çatışmazlıqların əsas səbəblərindən biri elə budur. Məktəbdə təhsil-tərbiyə prosesinin yüksək səviyyədə təşkilinə baxmayaraq, şagirdlər çox zaman şəxsi təşəbbüskarlığa, müstəqilliyə və yaradıcılığa hazır olmurlar. Çünki

də tutur. Sonuncu baxışın tərəfdarları hesab edirlər ki, məktəbdə təhsilin daha maraqlı qurulması üçün təhsilalanların təhsilə olan ehtiyacını öyrənilməlidir. Bu, təbii ki, həm də cəmiyyətin ehtiyacı deməkdir. Belə bir tələbatın öyrənilməsi nəticəsində əldə edilən məlumatlar təhlil edilir, düzgün layihələşdirilmənin aparılması üçün diaqnozlaşdırma, proqnozlaşdırma həyata keçirilir. D.Karnegi yazırdı: “Hər yay mən balıq ovuna gedirəm. Üstünə qaymaq tökülmüş çiyələyi şəxsən mən çox sevirəm, lakin öyrəndim ki, qərribə səbəb üzündən balıq soxulcanı üstün tutur. Buna görə də balıq ovuna gedəndə özümün nə istədiyim barədə düşünürəm. Balığın

Humanist pedaqogika: problemlər, perspektivlər

məxsus keyfiyyətlərinin səmərəli inkişafı təmin olunur, uşağın yaxşı oxuya bilməsi və yaxşı oxumaq istəməsi üçün əlverişli şərait yaradılır. Təhsilin humanistləşdirilməsi, ilk növbədə, şagirdin təlim prosesində bilavasitə inkişaf etdirilməsini, özünü bir şəxsiyyət kimi təsdiq etməsi, özünü reallaşdırması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Elə bir şərait, elə bir təhsil mühiti ki, şagird özü oxumaq istəsin. Zor gücünə verilən bilik ağıl boğur. H.C.Ayzenk deyirdi ki: “Əgər biz atı su axurunun yanına gətirib bilirik, uşağı da bu qaydada məktəbə gətirib bilirik. Lakin atı su içməyə məcbur edib bilmədiyimiz kimi, uşağı da, əgər o bunu istəmirsə, oxumağa məcbur edib bilmərik”. Görkəmli psixoloq B.S.Blum yazırdı ki, təlim prosesi düzgün təşkil edildikdə, şagirdlərin 95%-i təlimin məzmununu tamamilə mənimsəyə bilər. U.Qlasser isə deyirdi ki, gələcəyin məktəbində uğursuz şagird olmayacaq. Buna görə də təlimin ilk mənbəyi real həyat və birbaşa təcrübə olmalıdır. Müəllim-şagird münasibətləri qarşılıqlı anlaşmaya və humanist ideyalara əsaslanmalıdır. Müəllim şagirdlərin daxili aləminə nüfuz etməli, onların rəylərini öyrənməli, ideyalarından bəhrələnməli, müstəqillik və təşəbbüskarlığını rəğbətləndirməli, hörmət hissini tələbkarlıqla üzvi surətdə uzlaşdırmalıdır. Homer deyirdi ki, təhsil şagirdə hörmətdən başlayır. Konfutsi deyirdi ki, mən bəzi şeyləri kitablardan, çox şeyi yoldaşlarımdan, daha çox şeyi isə şagirdlərimdən öyrəndim.

Humanist məktəbdə profilər üzrə təlimin təşkili mühüm bir istiqamət kimi nəzərdə tutulur. Ənənəvi pedaqogika praktikaya o qədər də dəyişdirici təsir göstərə bilmir. İnzibati-amirlik dövründə

məktəblərin əksəriyyətində əzbərcilik, təkrar, dərsləklər üzərində qeyri-məhsuldar təlim metodları geniş kök salmışdır. Hələ də təlim metodikasının əsas hissəsi təqlid olaraq qalır. Təhsil-tərbiyə prosesi “müəllim təlimin mərkəzi kimi” və “orta səviyyəli şagird” modelinə istinad edir. Bu model şagirdlərin tələbatları, qabiliyyətləri və çalışqanlıqlarından nisbətən uzaqdır. Orta səviyyəli şagirdə istinadən təşkil olunan dərslərdə həm zəif oxuyanlar, həm də istedadlılar diqqətdən və qayğıdan kənar qalır. Bu çatışmazlığı aradan qaldırmaq üçün orta təhsil pilləsində şagirdlərin müvafiq təmayüllər üzrə təhsil almaları gənc istedadların üzə çıxarılmasına, qabiliyyətlilərin aşkarlanmasına kömək edir.

İstedadlı məktəblilərin üzə çıxarılması, onların təhsil-tərbiyəsi təhsil siyasətinin ən prioritet sahələrindən biridir. Çünki ayrı-ayrı istedadlı gənclər millətin tərəqqisinin və gələcək rifahının təkanvericiləridir. Alimlərin hesablamalarına görə, hər yaş dövrünün təmsilçilərinin 3-8%-i mühüm qabiliyyətlərə və istedadla malikdir, təhsil prosesi düzgün qurulmadığından şagirdlərin əksəriyyəti onları təzahür etdirə bilmirlər. Elə buna görə də beynəlxalq təhsil təcrübəsində, aparıcı dövlətlərin ictimai və pedaqoji dairələrində təhsilin demokratikləşdirilməsi ideyası diqqət mərkəzindədir. Bu problemə iki müxtəlif baxış mövcuddur. Bunlardan biri eqalitarizm (yəni ümumi bərabərlik) – ümumi təhsilin eyniliyi ideyasına əsaslanır. Digəri isə şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini, meyil və maraqlarını nəzərə almaqla təhsil prosesinin diversifikasiyasını nəzər-

nə istədiyi haqqında düşünürəm. Qırmağa tələ kimi qaymaqlı çiyələk taxmıram, balığı soxulcan, yaxud çeyirtkə ilə aldaraq deyirəm: “Dadına baxmaq istəmirsən ki?” Təlim prosesinin səmərəsi, şagirdlərin təlim uğurları bilavasitə şagirdin mədəni ehtiyacının, təhsilə olan tələbatlarının nəzərə alınmasından birbaşa asılıdır. Humanist pedaqogikaya görə, müəllim hazır bilik verməməli, əlaqələndirici, istiqamətləndirici, məsləhətçi rolunda çıxış etməli, şagirdlərə öyrənmənin yollarını öyrətməlidir. Doğrudan da, dostu balıq verməkdənsə, ona balıq tutmağı öyrətmək faydalı deyilmə? Bu prosesdə şagirdlər passiv olmamalı, tədqiqatçı, təcrübəçi, yaradıcı subyekt kimi əvvəlcədən müəyyən olunmuş nəticələrin əldə edilməsi üçün məqsədyönlü fəaliyyət göstərməlidirlər. Əgər keçən əsrin 70-ci illərində “Conni nə üçün oxuya bilmir?” sualı Amerika təhsilinin ən başlıca suallarından biri idisə, sonralar o yeni sualla “Conni nə üçün düşünə bilmir?” sualı ilə əvəz olundu. Şagirdləri fikirləşməyə öyrətməyi vacib hesab edən Amerika alimi V.Brueer suala münasibət bildirərkən deyirdi: “Əgər biz Amerikada təhsilin səviyyəsinə yüksəltmək istəyiriksə, şagirdlərə insanı ağıllı, öyrənən, düşünən varlıq edən keyfiyyətlər aşılamalıyıq”. İndiki dövrdə, əslində, bu bütün dünyada Hamlet dilemmasıdır: olum, ya ölüm məsələsidir. Düşünmək insanın başlıca qabiliyyəti, onu ifadə etmək əsas tələbatı, yaymaq isə ən qiymətli azadlıqdır. *Düzgün düşünmək böyük bir kəşf qədar əhəmiyyətlidir ki, humanist pedaqogikanın da əsas qayəsi budur.*

Fərrux RÜSTƏMOV,

ADPU-nun ibtidai təhsil fakültəsinin dekani, əməkdar elm xadimi, pedaqoji elmlər doktoru, professor